

Zamyslenie sa nad krajinným plánovaním

Motto:

"Kto hovorí o kríze, vyvoláva ju."

Krajinné plánovanie sa na Slovensku začalo rozvíjať pred viac ako štvrtstoročím spoluprácou Ústavu biológie krajiny SAV s Ústavom pre ochranu prírody a starostlivosť o krajinu na Univerzite v Hannoveri - doteraz najvýznamnejšom centre krajinného plánovania v Európe, ktorú zvalcovali (ako mnohé ďalšie) cudzie tanky. Spolupráca týchto inštitúcií síce odumrela, ale krajinné plánovanie zapustilo u nás pevné korene a časom sa rozvinulo do medzinárodne uznávanej metodiky LANDEP, ktorú odporúčal aj svetový Summit Rio '92 v Agende 21. LANDEP nebol a ani v súčasnosti nie je zakotvený v našej environmentálnej legislatíve. Vykonať sa na základe dobrovoľnej spolupráce vedeckej ustanovizne pre krajinnú ekológiu s orgánmi spoločenskej praxe. Možno to bolo pozitívum (ako ukazuje súčasná neradosťná prax projektov ÚSES) pre rozvoj krajinného plánovania, lebo - keďže nebolo zárobkovou činnosťou - ostalo doménou zanietých vedeckých pracovníkov SAV, ktorí sa tak mohli venovať len riešeniu problémov životného prostredia.

Iný vývoj malo krajinné plánovanie v Nemecku, kde zákon o ochrane prírody presne vymedzuje ciele, použitie, obsah i úrovne krajinného plánovania (obec-okres-spolková krajina). Zákonný rámec núti vedeckých pracovníkov zameriavať sa na rozpracúvanie metodických nástrojov a na prehĺbovanie a precizovanie poznatkov. V takomto rozvoji sa "jedného dňa" nevyhnutne musí objaviť prah, prejavujúci sa ako kríza predmetu, kde sme odrazu konfrontovaní s odmietavými stanoviskami a sna-

hami o vyvinutie "čohosi odlišného". Tento prah bol impulzom k sformovaniu skupiny skepticky naladených študentov Technickej univerzity v Berlíne, ktorí našli pochopenie a podporu sponzorov, ochotných financovať projekt hľadajúci východiská na základe kritickej analýzy teórie i praxe krajinného plánovania.

V Nemecku vychádza krajinné plánovanie z teoretickej bázy geografie. Tieto dve disciplíny nespája len paradigma priestoru (zdá sa, že len jeho fikcia), ale aj prekerný stav, boj o uznanie, obsah, tradície, stratégie prežitia. Obe nespozorovali, že problém nespočíva v predmete, ale v predstave o predmete. Obe sú superdisciplínami hybridného charakteru. Obe si pomáhajú čarovnou formulou priestoru, ktorá robí nemožné možným, zdôvodňujú spolupatričnosť zoskupenia rôznorodých, ničím neprepojených disciplín. V jednom okamihu sa zdalo, že geografia precitne a začne sa angažovať - hoci pre krajne nevhodné politické sily - keď prešla od opisovania priestorov k vytváraniu prístupov na ich podmaňovanie a pretváranie. V tejto fáze metodicky, inštitucionálne i personálne úzko kooperovala s krajinným a regionálnym plánovaním. Ďalšia fáza začala v 60. a 70. rokoch, keď fyzická geografia objavila pojem prírodný potenciál, ktorý sa v Nemecku stal bázou regionálneho plánovania. Týmto sa kreovala ako disciplína pre výchovu, výskum a plánovanie prostredia. Pod tým istým heslom sa krajinné plánovanie obrátilo k ekológii, avšak zahatalo si cestu k riešeniu sociálnych problémov.

Doteraz nejestvuje všeobecne prijímaná definícia pojmu krajinné plánovanie. Ako všetky vedné disciplíny - má vlastné predmety, pojmy a metodiky, ktoré však nepostačujú na vytvorenie všeobecne platnej definí-

cie. Súvisí to zrejme so skutočnosťou, že ide o interdisciplinárne odvetvie a aplikačnú profesiu.

Böhme rozlišuje vo vývoji vednej disciplíny 3 fázy:

1. funkcionalizácia - práca na teórii predmetu - zber dát, vyhodnocovanie atď. bez toho, aby bol určený smer vývoja - disciplína je otvorená okoliu,

2. formovanie fundamentálnej teórie - riešenie všetkých problémov predmetu - disciplína je uzavretá voči okoliu,

3. špecializácia - diferenciacia, dopĺňanie - disciplína je otvorená okoliu.

Z tohto hľadiska je krajinné plánovanie vo fáze, keď by sa malo sústrediť na formovanie teórie, t. j. na zdôvodnenie zoskupenia disciplín, ktoré na ňom participujú. Predpokladom je však mať k dispozícii teóriu krajiny. Táto teória by musela obsahovať doteraz neznámu a nepoznanú komplexnosť, ktorej vyvinutie je v súčasnosti otáznne. Komplexnosť si vyžaduje interdisciplinárny prístup alebo naopak, získanie kompetencie pre určitý okruh životného prostredia cez interdisciplinárnu štruktúru. Táto téza spôsobila mimoriadnu atraktivnosť krajinného plánovania pre študentov po r. 1970. Integrácia prírodných a spoločenských (vrátane estetických) poznatkov sa uskutočnila pod rúškom priestoru. Prostredníctvom priestoru sa dá uskutočniť integrácia heterogénnych prvkov bez toho, aby bola po ruke teória (pozn. recenzenta: dá sa to, avšak len cez pojem absolútneho, prázdneho priestoru, ktorý je pre vedecké poznanie irelevantný). Pod priestorovú paradigmu možno zahrnúť čokoľvek a akákoľvek disciplína vie prispieť do nej informáciami. Krajinné plánovanie však neintegruje nepriestorové javy, napr. spoločenské mechanizmy. Z interdisciplinárnych informácií si vyberá len to, čo je relevantné pre priestor. Práve v tom sa prejavuje rozpor medzi disciplinárnym a interdisciplinárnym výskumom.

Interdisciplinárne zamerané krajinné plánovanie musí však v prvom rade vypracovať "komunikačnú štruktúru" participujúcich disciplín ako bázu spoločnej reči. Spolupráca nemôže spočívať na dobrovoľnosti, ale na účelovosti a zjednocujúcej teórii.

Poznáme tzv. procedurálne plánovanie, ktoré stavia na prvkoch poznávacej a systémovej teórie a sleduje logiku účel-prostriedok-racionalita. Z tohto modelu sa odvodzujú rôzne teórie, ktorých uplatnenie si vyžaduje hierarchizované rozhodovanie (napr. v armáde). V prípade priestorového plánovania sa tieto teórie nedajú aplikovať, čo spôsobuje, že krajinné plánovanie len pripravuje podklady na rozhodovania, ktoré sa prenechávajú politickým inštitúciám.

Iné je substancionálne plánovanie, ktoré vychádza zo sociálno-vedeckej, resp. politicko-ekonomickej analýzy spoločenských pomerov a skúma závislosť politických rozhodnutí od ekonomických záujmov. Jeho cieľom je ovplyvniť politickú prax, napr. rozpoznaním šance spoločenských zmien.

Krajinné plánovanie je mimo spomínaných druhov plánovania, ktoré ovplyvňujú zhodnocovanie kapitálu. V nemeckom krajinnom plánovaní je tento problém obzvlášť akútny a v súčasnosti sa diskutuje najmä o jeho spolitizovaní, t. j. vytvorení účinných mechanizmov na zabezpečenie spoločenských vplyvov. Decízne orgány kritizujú krajinné plánovanie, že je neúčinné, napriek sústavnému personálnemu i inštitucionálnemu rastu. Chyby sa hľadajú v nízkej úrovni vedeckých poznatkov, metód a nástrojov. Príčiny však nie sú v krajinnom plánovaní, spočívajú v "primáte ekonomie" v trhovej spoločnosti, t. j. v prioritě ziskovej maximalizácie trhovej ekonomie pred "reprodukcími záujmami" prírody.

V krajinnom plánovaní stále pretrváva mylná predstava o jednote spoločnosti a prostredia. Jej väzby na priestor identifikuje ako "organologicko-ekologickú" jednotu a tento prístup aplikuje na riešenie krízy životného prostredia. Ide o podstatu o prevzatie paradigmy "prispôsobenia sa prírode" z tridsiatych rokov, ktorá sa zakladá na predstave harmonickej funkčnej jednoty človeka a prírody, z čoho vyplynul pojem životného priestoru (Lebensraum). Išlo o ideál čistého, nedotknutého predindustriálneho človeka so silnou väzbou na pôdu. Od predstavy o podriaďovaní sa človeka prírode je len malý krôčik k totalitnej predstave o podriaďovaní sa človeka štátu. Ideál harmonickeho

vzťahu človeka a prírody nie je nič iné, ako ideál totalitného podriaďovania sa zákonom prírody. Úlohu uskutočňovateľa harmónie vždy preberá štát. Následkom je totalitný systém.

Krajinné plánovanie neobsahuje celú šírku problematiky životného prostredia, nezohľadňuje spoločenské mechanizmy trhového hospodárstva a vykorisťovanie prírodných zdrojov. Preto sa v SRN paralelne rozvíja environmentálna ekonomia, ktorá sa orientuje na vzťahy trhového hospodárstva k životnému prostrediu.

V Nemecku sa rozvíja aj tzv. emancipatorické plánovanie, reprezentované kasselskou školou. Jeho ideou je plánovanie cez estetické potreby užívateľa. Plánovač je empirický sociálny výskumník, ktorý získava poznatky o potrebách užívateľov a ako tvorca ich zohľadňuje pri realizácii. Kasselská škola stavia na intuícii. Iný smer vychádza z účasti verejnosti na projektoch, ako to poznáme z hodnotenia vplyvov činností na životné prostredie (EIA). Zámerom je spolitizovanie a verejno-politická kontrola plánovania. Tvorcovia plánov vychádzajú z potrieb a záujmov občanov, predovšetkým nepriviligovaných. Tomuto smeru zatiaľ chýba adekvátna sociálna teória a sociálno-empirické metódy.

Východiská:

Na nivočení životného prostredia má rozhodujúci podiel čisto zhodnocujúca racionalita výmeny hodnôt kapitalistickej výroby. Zhodnocovací proces cieľi na maximalizáciu ziskov vloženého kapitálu. Na životné prostredie to má dvojaký vplyv: podniky majú záujem na prakticky bezplatnom využívaní prírodných zdrojov (voda, vzduch) ako vstupov do výroby a na bezplatnom ukladaní odpadov v životnom prostredí. Problémy životného prostredia môže preto zvládnuť len environmentálne plánovanie, ktoré zviditeľňuje látkovo-energetickú stránku produkcie a látkovo-energetické procesy v zmysle prírodnej únosnosti. Na báze tohto spoločensko-ekonomického mechanizmu sa vytvoril prístup bilancie látok a energie. Hodnotí sa použitie látok a energie vo výrobe a produkcia odpadov. Tým sa však environmentálne plánovanie stáva kritikom trhového

systému. Praktické uskutočňovanie takéhoto plánovania je neobyčajne zložité, lebo si nevyhnutne vyžaduje informácie environmentálnej chémie a ekosystémovej analýzy, doteraz neaptrne rozpracované. Treba definovať aj spotrebnú hodnotu prírody, čo je mimoriadne zložité.

Publikácia berlínskych študentov krajinného plánovania môže čitateľa naplniť beznádejou, najmä pri čítaní východísk. Ich obrisy síce dokážeme načrtnúť, dokonca aj definovať príčiny a mechanizmus nivočenia životného prostredia, ale nemáme metodické nástroje a nevyhnutné poznatky pre praktické uskutočňovanie environmentálneho plánovania. Ak však čitateľ uznáva Popperov "falzifikačný princíp", kniha mu môže byť veľmi dobrým pomocníkom, lebo odhaľuje slabiny súčasného krajinného plánovania a ukazuje miesta, na ktoré by sa malo v ďalšom vývoji zamerať.

Ján Drdoš

Ch. Ahrend a kol.: *Spannungsfeld Landschaftsplanung. Zur Geschichte und Struktur eines heterogenen Faches (Krajinné plánovanie - oblasť napätia. O vývoji a štruktúre jedného heterogénneho odboru)*. Schibri, Berlin, 1992.

